

ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน : พัฒนาการจากบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว

received 28 APR 2022 revised 10 OCT 2022 accepted 31 OCT 2022

ทัศนีย์ ศิวบรรวัฒนา

รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชานาฏศิลป์ศึกษา
คณะศิลปศึกษา วิทยาลัยนาฏศิลปร้อยเอ็ด
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม

กิตติศักดิ์ สันตุโคตร

อาจารย์ประจำภาควิชาศึกษาทั่วไป
คณะศิลปศึกษา วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม

วิภาพร ฝ่ายเพ็ญ

อาจารย์ประจำภาควิชานาฏศิลป์ศึกษา
คณะศิลปศึกษา วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอเกี่ยวกับ 1. ประวัติความเป็นมา รูปแบบ ประเพณี บุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของจังหวัดกาฬสินธุ์ 2. เพื่อสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นเมืองชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าว คุณลาน โดยประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของจังหวัดกาฬสินธุ์ จัดขึ้นที่วัดเสตวันนาราม ตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความศรัทธาต่อพระแม่โพสพ ซึ่งชาวบ้านได้นำรวงข้าวมาสร้างเป็นปราสาทซึ่งมีพัฒนาการรูปแบบของปราสาท 3 รูปแบบ คือ (1) ปราสาทรวงข้าวแบบทรงพระธาตุ (2) ปราสาทรวงข้าวแบบทรงระฆังคว่ำ และ (3) ปราสาทรวงข้าวแบบทรงจตุรมุข ในปัจจุบันใช้รูปแบบปราสาทรวงข้าวทรงจตุรมุข ใช้รวงข้าวกว่า 1 ล้านรวง ความสูงประมาณ 20 เมตร และนำมาสู่การสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นเมืองชุด ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน โดยมีกระบวนการสร้างสรรค์ ดังนี้ 1) ศึกษาหลักแนวคิดทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ ทฤษฎีการสร้างสรรค์งาน ทฤษฎีการออกแบบเครื่องแต่งกายและแนวคิดสำหรับการสร้างสรรค์ทำนองเพลง 2) ออกแบบทำนองดนตรี ทำฟ้อนและเครื่องแต่งกาย 3) วิพากษ์และให้ข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ และ 4) เผยแพร่ต่อสาธารณชน การฟ้อนชุดนี้ใช้วงดนตรีพื้นบ้านอีสาน (วงโปงลาง) แบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วง โดยช่วงที่ 1 การแสดงที่สื่อให้เห็นการร้อยเรียงจากความเชื่อเรื่องการขอฟ้าขอฝนกับพญาแถน หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ช่วงที่ 2 การแสดงที่สื่อให้เห็นถึงการทำนา ในวิถีชีวิตของชาวอีสาน และช่วงที่ 3 การแสดงให้เห็นถึงการนำเอารวงข้าวมาบูชาและประดับตกแต่งให้เป็นปราสาทรวงข้าวที่สวยงาม มีการแปรแถวทั้งหมด 14 แถว โดยมีการแต่งกายเป็นแบบหญิงสาวชาวอีสานสวมเสื้อแขนยาว ห่มสไบ นุ่งผ้าถุงยาว สวมเครื่องประดับเงิน มีท่ารำหลัก 29 ท่า ใช้ผู้แสดงเป็นผู้หญิงจำนวน 12 คนหรือตามความเหมาะสม และสามารถนำไปจัดแสดงในงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว หรือในงานต่าง ๆ ได้ตามความเหมาะสม

คำสำคัญ: ประเพณีบุญคุณลาน, ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน, บุญคุณลานปราสาทรวงข้าว

Faun Su Kwan Khao Khun Lan: Development from Boon Khun Lan Prasat Ruang Khao

Tussanee Siwaborwornwattana

Department of Dramatic Arts,
Faculty of Art Education,
Roi Et College of Dramatic Arts,
Bunditpatanasilpa Institute,
Ministry of Culture

Kittisak Sinthukhot

Lecturer, Department of General Education
Department of Dramatic Arts,
Faculty of Art Education,
Roi Et College of Dramatic Arts,
Bunditpatanasilpa Institute,
Ministry of Culture

Wipaporn Faiphia

Lecturer, Department of Dramatic Arts
Education Department of Dramatic Arts,
Faculty of Art Education
Kalasin College of Dramatic Arts,
Bunditpatanasilpa Institute,
Ministry of Culture

Abstract

This article aims to 1. present historical background and characteristics of Boonkhon Lan Prasat Ruang Khao tradition in Kalasin province and 2. create the Fon Su Khwan Khao Khoon Lan, a folk-dance performance Boonkhon Lan Prasat Ruang Khao of Kalasin held at Sawatwan Wanaram temple, Nuea sub-district, Kalasin depicts the belief in Pra Mae Posob. The castle (Prasat), built by million ears of rice, was developed into 3 designs: (1) a stupa design; (2) an inverted bell design; and a cruciform design. Nowadays, the construction of Prasat Ruang Khao, with the cruciform 20-meter-tall design, relies on one million ears of rice which became the inspiration for creating Fon Su Khwan Khao Khoon Lan. The creative process consists of 1) studying concepts and theories of choreography, creation, costume design, and music composition; 2) designing music, dance and costumes 3) following experts' comments and advice and 4) publishing the dance performance. The dance performing with a local northeastern music band (Ponglang music band in Isan) can be divided into 3 sessions.

The first session demonstrates the belief in rain-asking ritual and Pheaya Thaen or holy spirits. The second session depicts farming, the lifestyle of North-eastern people. The third session portrays the worship of ears of rice and the procedure for decorating Prasat Ruang Khao. The dance performance includes 14-line formations. Female dancers wear traditional Isan costume, long sleeves with sabai cloth covering the breasts and hanging loose behind the shoulders and a long tube skirt, with silver ornaments. The dance performance is composed of 29 main dance steps and 12 female dancers, depending on appropriateness. It can be performed in Boonkhoun Lan Prasat Ruang Khao tradition or any other suitable events.

Keywords: Boon Khun Lan Tradition, Faun Su Kwan Khao Khun Lan, Boon Khun Lan Prasat Ruang Khao Ear of rice castle

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่มากที่สุดของประเทศไทย จากอาณาเขตที่กว้างขวาง จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ภาคอีสานเป็นศูนย์รวมของประชากรหลายเชื้อชาติ มีความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งชาวอีสานได้ยึดถือจารีตประเพณี “ฮีตสิบสอง” ไว้เป็นแบบแผนในการดำรงชีวิตที่สำคัญของชุมชน ด้วยความเชื่อว่าการกระทำนี้จะส่งผลให้เกิดความคุ้มครองจากภัยอันตรายและเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญู ต่อธรรมชาติรวมทั้งบรรพบุรุษ

การดำเนินชีวิตทั่วไปของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ขึ้นอยู่กับความเชื่อและระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณี อันมีมาแต่โบราณ เช่น การมีจารีตหรือ “ฮีต” ดังที่เรียกว่า “ฮีตสิบสอง คองสิบสี่” เป็นประเพณีที่ประชาชนในภาคอีสานปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบันทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปี เป็นการผสมผสานพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเรื่องผี พิธีกรรมทางพุทธศาสนา และเป็นวัฒนธรรมแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและของชาติ งานฮีตจึงเป็นการทำงานร่วมกันทั้งร่างกายแรงใจเพื่อสังคมส่วนรวม ซึ่งล้วนแล้วแต่ขอให้ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ร่วมกิจกรรมทางสังคมและงานบุญ ทำให้กลุ่มชนต่าง ๆ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข トラบกระทั่งถึงปัจจุบัน

วัฒนธรรมถือเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่คนในชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ ยึดถือในการดำเนินชีวิต โดยแสดงออกในรูปแบบของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา และศิลปะการแสดง เป็นต้น โดยศิลปะการแสดงต่าง ๆ ที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตพื้นบ้านที่แสดงออกด้วยลีลาท่าทางการฟ้อนที่ชาวบ้านได้คิดประดิษฐ์ขึ้น ทำให้เกิดศิลปะการแสดงที่เรียกว่า “นาฏศิลป์พื้นเมือง” บ่งบอกถึงถึงเอกลักษณ์ประจำถิ่นได้อย่างชัดเจน (Wangruamklang et al. 2000, p. 1 - 5) โดยเฉพาะศิลปะแขนง การแสดงพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมของชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์เกื้อกูลกัน โดยมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมพื้นบ้านในสาขาอื่น เช่น ศิลปะ ดนตรี วรรณกรรม ตลอดจนความสัมพันธ์กับสภาวะแวดล้อมของสังคมในยุคสมัยนั้น ๆ (Thammawat, 1983, p. 40 - 41) เนื้อหาสาระมุ่งให้ความสนุกสนาน บันเทิงใจ ตลอดจนเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตในสังคมและวัฒนธรรมไทยยุคหนึ่ง การแสดงพื้นบ้านจึงไม่ใช่เพื่อรีนเรจบันเทิงใจเท่านั้น แต่จะเป็นจดหมายเหตุให้คนรุ่นใหม่ได้ศึกษาสังคมยุคนั้นด้วย

ศิลปะดนตรี การฟ้อนรำ แสดงถึงวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น ซึ่งจะแตกต่างกันออกไปตามสภาพความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี และสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งส่งผลให้รูปแบบการฟ้อนมีความหลากหลายโดยแบ่งตามจุดมุ่งหมายของการฟ้อน เช่น การฟ้อนเพื่อเชนสรวงบูชา การฟ้อนเพื่อความสนุกสนานในเทศกาลต่าง ๆ การฟ้อนเพื่อความเป็นสิริมงคล (Buapim, 1995, p. 61) ประเพณีบุญคูณลานปราสาทรวงข้าวเป็นประเพณีประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เป็นประเพณีที่ชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นเอกลักษณ์ที่สืบทอดกันมาช้านาน จัดขึ้นในช่วงเดือนยี่ (กุมภาพันธ์) ของทุกปี เพื่อบูชาพระแม่โพสพที่ทำให้ได้รับผลผลิตที่ดี และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งยังเป็นการแสดงถึงการให้ความร่วมมือและสร้างความสามัคคีในการทำงานเป็นหมู่คณะอีกด้วย

ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน เป็นการแสดงที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยต้องการให้เป็นการแสดงในประเพณีบุญคุณลาน ปราสาทรวงข้าวของเทศบาลตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นประเพณีในฮีตสิบสองของชาวอีสานที่ยิ่งใหญ่และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ถูกจัดขึ้นในเดือนยี่หรือประมาณเดือนกุมภาพันธ์ของปีโดยเริ่มจัดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 โดยถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลา 25 ปีแล้ว เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อทำบุญขวัญข้าวที่นวดเสร็จและกองไว้ในลานข้าว และระลึกถึงบุญคุณของพระแม่โพสพที่มีต่อมนุษย์เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อเกษตรกร ชาวจังหวัดกาฬสินธุ์เชื่อว่าพิธีนี้จะทำให้ข้าวกล้างอกงามและได้ผลดีในปีต่อไป ชาวบ้านทุกคนจึงให้ความร่วมมือจัดงานให้ออกมาดีที่สุดในยุคที่คัดเลือกรวงข้าวที่มีความสมบูรณ์ เพื่อนำมาประดับตกแต่งเป็นปราสาทรวงข้าวขนาดใหญ่เป็นผลงานศิลปะแห่งความศรัทธาที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อของชาวกาฬสินธุ์ได้อย่างงดงาม

ประมาณปี พ.ศ. 2537 ถึงปี พ.ศ. 2549 ในพิธีเปิดงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวจะมีการฟ้อนของชาวบ้านซึ่งเป็นผู้หญิง เพื่อบวงสรวงบูชาพระแม่โพสพ เป็นการฟ้อนที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ผู้ฟ้อนแต่ละคนจะโซ่ลีลาการฟ้อนอย่างอิสระ นิยมฟ้อนต่อกันเป็นรูปวงกลม ต่อมาจังหวัดกาฬสินธุ์ได้มีการพัฒนาให้งานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวมีความยิ่งใหญ่ และเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดกาฬสินธุ์ให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่ พ.ศ. 2550 ถึง พ.ศ. 2558 วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ได้เข้าร่วมในพิธีเปิดงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว โดยนำชุดการแสดงที่มีอยู่แล้วไปแสดงร่วมในพิธีเปิด เช่น เชื่องทำนา รำดิ้งครกดิ้งสาก ฟ้อนโปงลาง ฟ้อนตังหวาย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ชุดการแสดง เหล่านี้ไม่ได้สื่อให้เห็นวิถีชีวิตการทำนาและการบูชาพระแม่โพสพที่ชัดเจน ดังนั้น วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ จึงได้คิดสร้างสรรค์ชุดการแสดงฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานขึ้น เพื่อใช้เป็นชุดการแสดงในพิธีเปิดงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน เป็นการสื่อให้เห็นถึงการบูชาพระคุณของพระแม่โพสพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ทำให้ข้าวในนาเจริญงอกงาม ตลอดจนวิถีชีวิตในการทำนา ได้นำรวงข้าวที่มีความแข็งแรงสมบูรณ์มาประดับตกแต่งเป็นปราสาทรวงข้าวที่ยิ่งใหญ่ ประณีตและสวยงาม

การแสดงชุดนี้เป็นผลงานการสร้างสรรค์ของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2559 เพื่อใช้เป็นชุดการแสดงในพิธีเปิดงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว และได้นำเสนอในงานศิลปวัฒนธรรมของสถานศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ณ วิทยาลัยนาฏศิลปเชียงใหม่ โดยผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ ขณะนั้นคือ นางธีรรัตน์ ลีลาเลิศสุระกุล และคณะทำงานประกอบด้วย รองผู้อำนวยการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม นางพรสวรรค์ พรดอนก่อ ได้ประชุมร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หัวหน้าภาควิชานาฏศิลป์ นางดารณี จันทมีไชย หัวหน้ากลุ่มสาระการแสดงพื้นบ้าน นายกิตติยา ทาธิสา หัวหน้าภาควิชาดนตรีคีตศิลป์ นายพุกษา โพธิพร หัวหน้ากลุ่มสาระดนตรีพื้นบ้าน นายชนิตนันท์ ไชยสิทธิ์ หัวหน้างานวิจัยศิลปวัฒนธรรม นายลิวเมฆา อุ่นฤทธิ์ รวมถึงคณะครูของภาควิชานาฏศิลป์และภาควิชาดุริยางคศิลป์ ได้เข้าร่วมประชุมเพื่อระดมความคิดและพิจารณาจัดการแสดง มติในที่ประชุมได้นำเสนอชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน ซึ่งเป็นการฟ้อนที่สืบเนื่องจากประเพณีเดือนยี่หนึ่งในประเพณีสิบสองเดือนของคนอีสาน

เมื่อได้ซื้อชุดการแสดงชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานแล้ว ในที่ประชุมจึงได้มอบหมายให้หัวหน้ากลุ่มสาระการแสดง
พื้นบ้าน นายกิตติยา ทาธิสา หัวหน้ากลุ่มสาระดนตรีพื้นบ้าน นายชินดนัย ไชยสิทธิ์ ระดมสมองคิดทำรำและ
ดนตรีประกอบการแสดง ซึ่งคณะครูที่ช่วยกันสร้างสรรค์ทำรำหลัก ๆ เป็นกลุ่มสาระนาฏศิลป์พื้นบ้าน ประกอบ
ไปด้วย นางพรสวรรค์ พรตอแก้ว นายกิตติยา ทาธิสา นางอังศุมาลิน ทาธิสา นายสันติ ยศสมบัติ และนางสาว
อัญชลิตา หิรัญยะพรรณ ส่วนการสร้างสรรค์ดนตรีและลายเพลงประกอบการแสดงเป็นของกลุ่มสาระวิชาดนตรี
พื้นบ้าน ประกอบด้วย นายชินดนัย ไชยสิทธิ์ นายอนุสรณ์ วรรณะ และนายอภิรักษ์ ภูสง่า จนกระทั่งได้ชุด
การแสดงฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน

ในการสร้างสรรค์นาฏศิลป์ชุด “ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน” นี้ ผู้สร้างสรรค์ได้อาศัยหลักและทฤษฎีจากนาฏยประดิษฐ์
ทฤษฎีการสร้างสรรคงาน ทฤษฎีการออกแบบเครื่องแต่งกาย และแนวคิดสำหรับการสร้างสรรค์ทำนองเพลง โดย
สร้างสรรค์จากการกำหนดรูปแบบการแสดง การประดิษฐ์ทำรำ การแปรแถว การเลือกใช้เพลง / ดนตรี อุปกรณ์
ประกอบการแสดง การแต่งกาย รวมถึงโอกาสที่แสดง องค์ประกอบทั้งหมดจะต้องมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน
และสามารถสร้างสรรค์ออกมาเป็นชุดการแสดงที่กลมกลืนและสมบูรณ์ สามารถสะท้อนถึงวิถีชีวิต ประเพณี และ
ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น เมื่อออกแบบและเตรียมการแสดงเรียบร้อยแล้วจึงนำการแสดงเสนอต่อคณะกรรมการ
ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และการออกแบบเครื่องแต่งกาย จากบุคลากรของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์
จำนวน 10 คน และบุคคลภายนอก จำนวน 4 คน หลังจากคณะกรรมการได้ผลวิพากษ์การแสดงแล้ว จึงปรับปรุง
แก้ไขผลงานการสร้างสรรค์ให้มีความสมบูรณ์และถูกต้องมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและรูปแบบของประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของจังหวัดกาฬสินธุ์
2. เพื่อสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นเมืองชุด ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน

ขอบเขตของการดำเนินงาน

ศึกษาประวัติความเป็นมาและรูปแบบของประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของวัดเสตวันวนาราม ตำบล
เหนือ อำเภอมือ จังหวัดกาฬสินธุ์ นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาใช้ในการสร้างสรรค์การแสดงฟ้อนสู่ขวัญ
ข้าวคุณลาน ซึ่งเป็นการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ที่สืบเนื่องมาจากประเพณีเดือนยี่ (ประเพณีบุญคุณ
ลาน)

นิยามศัพท์เฉพาะ

นาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ หมายถึง การที่นักประดิษฐ์ทำรำ หรือผู้สร้างงานศิลปะต่าง ๆ ต้องคิดค้นสร้างสรรค์ ในการประดิษฐ์ทำรำ รวมทั้งองค์ประกอบสำคัญอื่น ๆ โดยผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์ รูปแบบการแสดง เครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรี ทำนองเพลง การแปรแถว อุปกรณ์การแสดง และการออกแบบทำรำ ประกอบการแสดง หรืออื่น ๆ ตามจินตนาการของผู้สร้างงานที่ต้องการบ่งบอกเนื้อหาให้กับผู้ชมได้สังเกตเห็นและสามารถจินตนาการ ร่วมกับงานของผู้สร้างสรรค์ได้

ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน หมายถึง ทำรำต่าง ๆ ที่ร้อยเรียงเข้าด้วยกันประกอบดนตรีและทำนองเพลง สื่อให้เห็นถึงการบูชาพระคุณของพระแม่โพสพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้ข้าวในนาเจริญงอกงาม ตลอดจนวิถีชีวิตในการทำนาและความสนุกสนานของสาวอีสานที่มีความเป็นอยู่อุดมสมบูรณ์และเป็นการขอบคุณพระแม่โพสพที่ให้อุดมสมบูรณ์แก่ผืนนา อีกทั้งเป็นการสร้างความสมัครสมานสามัคคีในหมู่คณะ

ทำขอขมาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หมายถึง การแสดงความเคารพสักการะพระยาแถนเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้สามารถดลบันดาลฝนให้ตกได้ตามความเชื่อของชาวอีสาน

ทำขอฟ้าขอฝน หมายถึง การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มีความรู้สึกละอายใจ มีความมั่นใจที่ช่วยดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ทำหว่านกล้า หมายถึง การเลียนแบบทำหว่านกล้าของชาวนา

ทำตักกล้า หมายถึง การเลียนแบบทำถอนกล้าของชาวนา

ทำดำนา หมายถึง การเลียนแบบทำดำนาของชาวนา ที่จะนำกล้าที่ถอนแล้วไปปักดำในนา

ทำเกี่ยวข้าว หมายถึง การเลียนแบบทำเกี่ยวข้าวของชาวนา

ทำบูชาข้าว หมายถึง การแสดงความเคารพบูชาต่อพระแม่โพสพ

ทำคูณข้าว หมายถึง การแสดงที่สื่อถึงลักษณะการนำข้าวมากองรวมกันของชาวบ้าน

ทำคูณลาน หมายถึง เป็นการแสดงที่สื่อถึงลักษณะการนำข้าวมากองรวมกันที่ลานวัด

ลาย หมายถึง เพลงหรือทำนองดนตรีพื้นบ้านอีสาน มักตั้งชื่อลายเลียนแบบธรรมชาติด้วยวิธีการดำรงชีวิตของชาวอีสาน

กรอบแนวคิดในการสร้างสรรค์

การสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นเมือง ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณหลาน คณะผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีบุญคุณหลานปราสาทรวงข้าว และข้อมูลทางด้านการออกแบบนาฏศิลป์พื้นเมืองแล้วจึงนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานด้านการออกแบบสร้างสรรค์ผลงานการแสดงการสร้างสรรคนาฏศิลป์พื้นเมืองฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณหลาน ซึ่งประกอบไปด้วยแนวคิดการแสดง ผู้แสดง เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์การแสดง เครื่องดนตรี ทำนองเพลง รูปแบบการแสดง (กระบวนท่ารำ) และรูปแบบการแปรแถว โดยในแต่ละองค์ประกอบนั้นมีความเชื่อมโยงสอดคล้องกัน ซึ่งได้ใช้หลักแนวคิดดังนี้

ทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ ของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ กล่าวถึง หลักการและวิธีการเคลื่อนไหวร่างกายเพื่อการฟ้อนรำ การหาข้อมูลและแรงบันดาลใจจากงานวัดกรรมกรออกแบบและการกำหนดแนวคิดของเนื้อหา และรูปแบบการพัฒนาการออกแบบท่าทางการเคลื่อนไหวแนวทางและการวิเคราะห์ดนตรีความสัมพันธ์ของการแสดงกับฉาก เครื่องแต่งกาย แสงสีเสียง อุปกรณ์การแสดง รวมถึงการคัดเลือกผู้แสดงการฝึกซ้อม ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดรูปแบบนาฏศิลป์ของการสร้างสรรค์งาน มากำหนดให้เป็นการผสมผสานหลายนาฏยจาริต คือ นาฏยศิลป์ไทย และนาฏศิลป์พื้นเมืองเพื่อบ่งเน้นให้การแสดงมีความแปลกตา (Wirunrak, 2004, p. 225-234)

อมรา กล้าเจริญ และประทีน พวงสำลี กล่าวว่า การฟ้อนรำเกิดจากการที่มนุษย์ดัดแปลงท่าทางมาจากธรรมชาติ และการบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยการฟ้อนรำ และลักษณะการแปรแถวว่าเป็นกลวิธีที่จะทำให้แถวเปลี่ยนแปลงเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ สาเหตุของการแปรแถวเพื่อเปลี่ยนอิริยาบถ ทำให้ผู้ชมไม่เกิดความเบื่อหน่ายและชวนติดตามตลอดชุดการแสดง (Klamcharoen, 1988, p. 33; Phuangsamlee, 1971, p. 53)

ทฤษฎีการสร้างสรรคงานของ อารี สุทธิพันธุ์ กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์คือความคิดหรือการปฏิบัติที่มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม หรือสร้างขึ้นใหม่ โดยต่างไปจากสิ่งเดิมที่เป็นอยู่และสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นต้องเป็นไปในทางที่ดีงาม ความคิดสร้างสรรค์เป็นความต้องการอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ต้องการทำให้แปลกไปจากเดิม ต้องการแสดงออกให้แปลกไปจากที่เคยเห็น ต้องการสร้างสิ่งใหม่ ๆ ต้องการทำให้มีประโยชน์มาจากที่เคยทราบ และต้องการคิดอะไรใหม่ ๆ เป็นกระบวนการทางสมองที่ต้องการหาสิ่งแปลกใหม่หรือสร้างความแตกต่างจากสิ่งเดิมที่มีอยู่ให้ดีขึ้น (Sutipan, 1989, p. 108-109)

ฉันทนา เอี่ยมสกุล กล่าวว่าผู้ออกแบบทำรำนาฏศิลป์สร้างสรรค์จะต้องเป็นผู้ที่ศึกษาความรู้เกี่ยวกับรูปร่างโครงหน้าให้เหมาะสมกับการแสดงแต่ละประเภทให้ใกล้เคียงกับหลักฐานมากที่สุด รูปร่างของผู้แสดงควรมีสัดส่วนความสูงเสมอกันเพื่อความสวยงามและสะดวกในการแปรแถว (Iamsakul, 2014, p. 85)

ทฤษฎีการออกแบบเครื่องแต่งกายของ นวลจิตต์ เรืองศรีใส กล่าวว่า เครื่องแต่งกายนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของการแสดง ขณะที่รับชมการแสดง ผู้ชมจะเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพอันงดงามบนเวที ไม่ว่าจะเป็นฉากหรือความตระการตาของเครื่องแต่งกายของตัวละครที่นักออกแบบเครื่องแต่งกายออกแบบไว้ นอกจากนี้

ในบางครั้ง ผู้ชมจะถูกกระตุ้นให้รับรู้โดยสารบางประการจากจิตวิทยาการใช้สี และลักษณะของเสื้อผ้าที่สื่อถึงความคิด ความรู้สึกบางประการอันเกี่ยวข้องกับเรื่องการแสดง อีกทั้งเครื่องแต่งกายมีหน้าที่เล่าเรื่องหรือบ่งบอกถึงเรื่องราวในการแสดงนั้นได้ การออกแบบเครื่องแต่งกายเกิดจากการเลียนแบบธรรมชาติ การนำลวดลายหรือเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นมาออกแบบ เพื่อให้เกิดเป็นชิ้นงานที่มีความแปลกใหม่ ถือเป็นหลักการออกแบบเช่นกัน (Ruangsrisai, 2002, p. 15)

แนวคิดสำหรับการสร้างสรรค์ทำนองเพลง ของนพดล ศรีสว่าง กล่าวว่า ทำนองเพลงพื้นบ้านสื่อถึงความเป็นดนตรีพื้นเมืองของอีสานได้อย่างชัดเจน เนื่องจากมีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความเรียบง่าย อันแสดงถึงความเป็นพื้นเมืองอย่างแท้จริง ซึ่งส่งผลให้เพลงมีอารมณ์ร่วมไปกับแต่ละช่วงของการแสดง ผู้ประพันธ์ในอดีตมีกระบวนการที่คล้ายกันหลายประการ คือ การสร้างรูปแบบ การประพันธ์ทำนอง การประพันธ์จังหวะ เป็นต้น โดยมีการริเริ่มในการประพันธ์ที่ต่างกัน โดยคำนึงความเหมาะสมของทำนองจังหวะ และรูปแบบที่สอดคล้องกับแนวคิดและแรงบันดาลใจ จึงทำให้เกิดลายสมบุรณ์ และบันทึกเป็นทำนอง จังหวะและรูปแบบของลายด้วยวิธีการจำและนำสืบทอดโดยวิธีการปฏิบัติตามผู้บรรเลง การฟัง และการจดจำ เพื่อนำไปบรรเลงในเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานประเภทต่าง ๆ (Srisawang, 2007, p. 40)

วิธีการดำเนินงาน

การวิจัยฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน: พัฒนาการจากบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว คณะผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ ขั้นตอนเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล และกระบวนการสร้างสรรค์การแสดง ดังนี้

1. ขั้นตอนเก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากหนังสือเอกสารทางวิชาการ บทความ วิทยุและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งวิทยบริการของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ และการสัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนและปราชญ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา รูปแบบของประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของจังหวัดกาฬสินธุ์
2. ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล โดยได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากบันทึกเอกสาร ข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์ จากนั้นนำมาวิเคราะห์ เรียบเรียงข้อมูล ประวัติความเป็นมา รูปแบบของประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว พร้อมหลักฐาน รูปภาพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และวิเคราะห์ข้อมูลจากทฤษฎี หลักการ และแนวทางการสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานนาฏศิลป์พื้นเมืองชุด ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน
3. ขั้นตอนกระบวนการสร้างสรรค์ ชุด ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการ ดังนี้
 - 1) ประชุมเลือกหัวข้อที่จะนำมาสร้างสรรค์ โดยการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว นำมาวิเคราะห์เพื่อสร้างแนวคิดของการแสดง
 - 2) นำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียง ใช้เป็นแนวคิดสำหรับการสร้างสรรค์ทำนองเพลง แล้วประพันธ์ลายหรือทำนองเพลงประกอบการแสดง โดยใช้วงโปงลาง เริ่มด้วยท่วงทำนองจังหวะเชื่องช้า ปานกลาง และรวดเร็ว ทำให้ได้อารมณ์อ่อนหวาน ความสุข และ ความสนุกสนาน

3) คัดเลือกนักแสดง ที่มีความรู้ความสามารถในการแสดงนาฏศิลป์ได้ โดยกำหนดผู้แสดงเป็นผู้หญิงทั้ง 12 คน เป็นการแสดงรำหมู่ มีการคัดเลือกผู้แสดงที่มีรูปร่างเหมาะสมใกล้เคียงกัน รูปร่างได้สัดส่วน และมีความสูงอยู่ในระดับเดียวกันเพื่อความสวยงามในการแปรแถว

4) การประดิษฐ์ท่าพ้องโดยใช้ทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ ทฤษฎีการสร้างสรรคงาน มาเป็นแนวทางในการประดิษฐ์ เป็นการแสดงที่สื่อให้เห็นการบวงสรวงบูชาต่อพระแม่โพสพ ซึ่งแบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วงดังนี้

ช่วงที่ 1 การแสดงของกระบวนท่ารำที่ต้องการสื่อให้ผู้ชมได้เห็นและเข้าใจถึงการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อ เรื่องการขอฟ้าขอฝนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ช่วงที่ 2 การแสดงของกระบวนท่ารำที่สื่อให้เห็นวิถีชีวิตการทำงานของคนอีสาน เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวนา

ช่วงที่ 3 การแสดงของกระบวนท่ารำที่สื่อให้เห็นถึงกรรมวิธีการนำเอารวงข้าวมาบูชาในประเพณีบุญคุณลาน ปราสาทรวงข้าว เมื่อเสร็จแล้วก็แสดงถึงความสนุกสนานของหญิงสาว

5) กระบวนการแปรแถวประกอบการแสดงให้เหมาะสมกับทำนองเพลง ซึ่งกระบวนการแปรแถวพ้องสู่ขวัญข้าว คุณลาน มี 3 ลักษณะ คือ

5.1 การใช้ทิศทางของผู้แสดงทั้ง 12 คน มีการใช้ทิศทางที่เป็นไปในทางเดียวกันทั้งหมด และการใช้ทิศทางที่แตกต่างกันในเวลาเดียวกัน

5.2 การเคลื่อนไหวของผู้แสดงบนเวที มีการใช้ลักษณะเส้นต่าง ๆ ในการเคลื่อนไหว ได้แก่การเคลื่อนไหวในลักษณะเส้นตรงแนวเฉียง เส้นโค้งวงกลม เส้นโค้งวงกว้าง เส้นตรงแนวตั้ง และเส้นตรงแนวนอน

5.3 รูปแบบแถวมีลักษณะการแปรแถวแบบพื้นฐานทางนาฏศิลป์ไทย มีทั้งหมด 14 แบบ

6) การออกแบบเครื่องแต่งกายให้มีความสวยงาม โดยใช้ทฤษฎีการออกแบบเครื่องแต่งกายเป็นแนวทางในการออกแบบเครื่องแต่งกาย โดยคำนึงถึงความเหมาะสม ความเชื่อ และบริบทของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับประเพณี

7) นำผลงานมาสร้างสรรค์ ให้คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิได้วิพากษ์และให้ข้อเสนอแนะผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และการออกแบบเครื่องแต่งกาย จากบุคลากรภายนอกจำนวน 4 คน และบุคลากรของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ จำนวน 10 คน เพื่อให้ได้ชุดการแสดงซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์

8) การเผยแพร่ผลงานสร้างสรรค์พ้องสู่ขวัญข้าวคุณลานออกสู่สาธารณชน เพื่อสืบสานประเพณีบุญคุณลาน ปราสาทรวงข้าว และเป็นการส่งเสริมนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสานให้เป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไป

ผลการศึกษา

ประวัติความเป็นมา รูปแบบ ของประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของจังหวัดกาฬสินธุ์

ประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของจังหวัดกาฬสินธุ์จัดขึ้นที่วัดเศวตวันนาราม ตำบลเหนือ อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีจุดเริ่มต้นใน พ.ศ. 2537 คือเมื่อถึงช่วงเวลาประกอบพิธีบุญคุณลาน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนวดข้าวไม่เสร็จ จึงนำมัดข้าวที่ยังไม่แยกเมล็ดออกจากฟางมาถวายวัด นายสมนึก บัวแพ ตำแหน่งพัฒนาการจังหวัดกาฬสินธุ์ในขณะนั้น ได้แนะนำชุมชนให้นำมัดข้าวมาสร้างเป็นปราสาทรวงข้าวขนาดเล็ก ๆ ต่อมาชุมชนได้พัฒนารูปแบบปราสาทรวงข้าวจนมีขนาดใหญ่และสวยงาม ได้ทำอย่างต่อเนื่องมาแล้วเป็นเวลาประมาณ 25 ปี

ภาพที่ 1 วัดเศวตวันนาราม

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 15/06/2021

วัดเศวตวันนาราม ตำบลเหนือ อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ นอกจากเป็นสถานที่จัดงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางการศึกษาและอบรมคุณธรรมจริยธรรม เป็นศูนย์การเรียนรู้ธรรมศึกษาสำหรับนักเรียนและประชาชนทั่วไป และในอนาคตจะเป็นศูนย์รวมวิทยาการต่าง ๆ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของตำบลเหนือ จังหวัดกาฬสินธุ์อีกต่อไป รูปแบบของปราสาทรวงข้าวในประเพณีบุญคุณลานของตำบลเหนือ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีอยู่ 3 รูปแบบ ดังนี้

1. ปราสาทรวงข้าวแบบทรงพระธาตุพนม ปี พ.ศ. 2534 - พ.ศ. 2535

ระยะแรกเริ่มชุมชนและบุคลากรของเทศบาลตำบลเหนือได้ร่วมกันเอารวงข้าวมาจัดทำเป็นปราสาทรวงข้าวรูปแบบพระธาตุพนม ซึ่งได้แนวคิดมาจากรูปแบบของพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นความเชื่อเรื่องอานิสต์ที่ได้รับจากการสร้างพระธาตุจำลอง และเชื่อว่าพระธาตุพนมเป็นองค์พระธาตุที่เป็นสัญลักษณ์และมีความหมายถึงพระพุทธเจ้า เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา อีกทั้งได้รับความเคารพนับถือจากชาวไทยเป็นอย่างมาก และยังเป็นพระธาตุใหญ่ที่สุดในแผ่นดินอีสาน ส่งผลให้ชุมชนได้คิดประดิษฐ์สร้างปราสาทรวงข้าวเลียนแบบลักษณะรูปทรงพระธาตุพนม วิธีการสร้างปราสาทรวงข้าวก็เป็นไปแบบเรียบง่ายโดยช่างพื้นบ้านหรือชาวบ้านที่มีฝีมือเชิงช่างเป็นผู้สร้าง เป็นศิลปะพื้นบ้านที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่มีความงาม เรียบง่าย และแฝงไปด้วยความละเอียดอ่อนทางสุนทรียภาพ ตามความคิดความรู้สึกของผู้สร้างโดยช่างพื้นบ้าน (Kamsanok, 2022, interview)

ภาพที่ 2 ปราสาทรวงข้าวแบบทรงพระธาตุพนม
Note: From © Puskorn Moonsri 21/02/2021

2. ปราสาทรวงข้าวแบบทรงระฆังคว่ำ พ.ศ. 2536 - พ.ศ. 2540

ต่อมาใน พ.ศ. 2356 - พ.ศ. 2540 ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดทำปราสาทรวงข้าวเป็นแบบทรงระฆังคว่ำ ด้วยเชื่อว่าระฆัง เป็นสัญลักษณ์แห่งความดี การสร้างระฆังไว้ในพระพุทธศาสนา เท่ากับเป็นการสร้างสมบุญบารมี ความดีงาม มีอานิสงส์ยิ่งใหญ่ ทำให้เป็นคนมีเกียรติยศชื่อเสียงโด่งดัง ประดุจเสียงระฆัง เป็นที่เคารพนับถือและเป็นสิริมงคลต่อผู้พบเห็น เท่ากับเป็นการสร้างความดี ความมีชื่อเสียงให้แก่ตัวเอง มีลักษณะเด่นคือ ทำตอนบนให้คอดลงและทำตอนล่างให้พองออกในส่วนที่เป็นปากระฆัง มีแท่นฐานรองรับอยู่ส่วนล่าง เหนือองค์ระฆังเป็นส่วนยอด มีต่อขึ้นไปเป็นทรงกรวย (Samranwong, 2022, interview)

ภาพที่ 3 ปราสาทรวงข้าวแบบทรงระฆังคว่ำ
Note: From © Puskorn Moonsri 22/05/1997

3. ปราสาทรวงข้าวแบบทรงจตุรมุข พ.ศ. 2541 - พ.ศ. 2565

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 - พ.ศ. 2565 ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนปราสาทรวงข้าวเป็นแบบทรงจตุรมุขเป็นปราสาทรวงข้าวที่สร้างเลียนแบบพระที่นั่งในปราสาทราชวัง แต่สร้างให้มีขนาดเล็กกว่าของจริง ซึ่งได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมมาจากส่วนกลางที่นำมาประยุกต์เข้ากับการทำปราสาทรวงข้าวของช่างพื้นบ้านในท้องถิ่น เกิดขึ้นเพราะคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องราวในมิติของสวรรค์ อันกล่าวถึงเทพวิมานผสมกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงได้รับการยกย่องเป็นสมมติเทพ ให้เป็นที่ประดิษฐานสิ่งที่ควรค่าแก่การเคารพนับถือ (Sonutha 2022, interview) การทำปราสาทรวงข้าวทรงจตุรมุขในปัจจุบันมีजू 4 ด้าน มีความกว้าง 20 เมตร ยาว 20 เมตร มีความสูงจากฐานถึงปลายปราสาท 25 เมตร และมีการสืบทอดรูปแบบดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบันนี้

ภาพที่ 4 ปราสาทรวงข้าวแบบทรงจตุรมุข

Note: From © Puskorn Moonsri 21/02/2021

การสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นเมือง ชุด ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน

การแสดงฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยต้องการให้เป็นการแสดงในประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของเทศบาลตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นประเพณีในฮีตสิบสองของชาวอีสานที่ยิ่งใหญ่และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น จัดขึ้นในเดือนยี่หรือประมาณเดือนกุมภาพันธ์ของปีโดยเริ่มจัดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2537 โดยถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลา 25 ปีแล้ว เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อทำบุญขวัญข้าวที่นวดเสร็จและกองไว้ในลานข้าวและระลึกถึงบุญคุณของพระแม่โพสพที่มีต่อมนุษย์เพื่อความเป็นสิริมงคลต่อเกษตรกร เชื่อว่าพิธีนี้จะทำให้ข้าวกล้างอกงามและได้ผลดีในปีต่อไป ชาวบ้านทุกคนจึงร่วมมือจัดงานให้ออกมาดีที่สุดในแต่ละปีโดยคัดเลือกรวงข้าวที่มีความสมบูรณ์ นำมาประดับตกแต่งเป็นปราสาทรวงข้าวขนาดใหญ่เป็นผลงานศิลปะแห่งความศรัทธาที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเชื่อของชาวกาฬสินธุ์ได้อย่างงดงาม

ความหมายของท่ารำการแสดงฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณหลาน

คณะผู้สร้างสรรค์ชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณหลาน ได้ให้ความหมายของท่ารำแต่ละท่า ไว้ดังนี้

ท่าที่ 1 ท่าเตรียม เป็นท่าแรกเริ่มในการฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณหลาน เป็นการฟ้อนที่ใช้ท่ารำของนาฏศิลป์ไทยโดยเน้นการเดินแบบช้า ๆ ตามทำนองดนตรี สื่อให้เห็นถึงการเดินเป็นขบวนของหญิงสาวด้วยความสงบเรียบร้อยเพื่อไปทำการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ภาพที่ 5 ท่าเตรียม

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 2 ท่าขอขมาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หมายถึง การแสดงความเคารพสักการะพญาแถนเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้สามารถดลบันดาลฝนให้ตกได้ตามความเชื่อของชาวอีสาน ให้มีความรู้สึกละอายใจ มีความมั่นใจ มีกำลังใจที่ได้กระทำในสิ่งที่ตนเชื่อถือ

ภาพที่ 6 ท่าขอขมาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 3 ทำขอฟ้าขอฝน หมายถึง การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มีความรู้สึกลบคายใจ มีความมั่นใจ ที่ช่วยคลอบคลุมให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ภาพที่ 7 ทำขอฟ้าขอฝน

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 4 ทำหว่านกล้า หมายถึง การเลียนแบบท่าหว่านกล้าของชาวนา เป็นการหว่านเมล็ดข้าวเปลือกลงในพื้นดิน เมล็ดข้าวที่หว่านจะตกลงไปในร่องดินเมื่อฝนตกเมล็ดข้าวก็จะงอกขึ้นมา

ภาพที่ 8 ทำหว่านกล้า

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

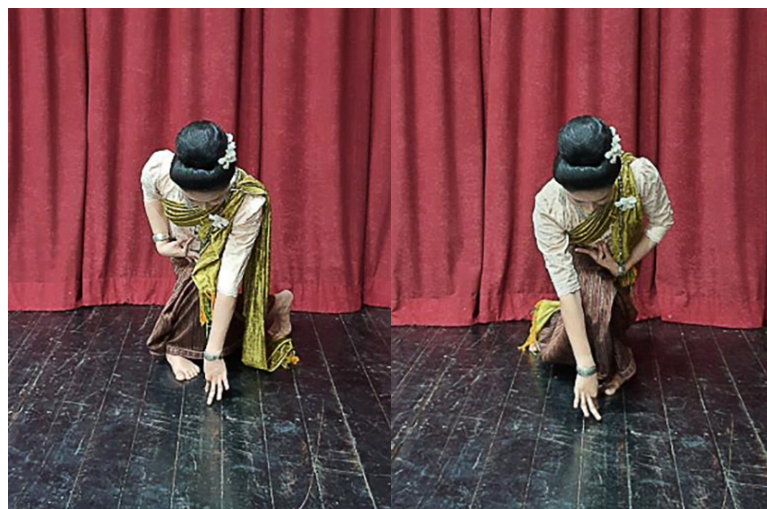
ท่าที่ 5 ทำดิ่งกล้า หมายถึง การเลียนแบบท่าถอนกล้าของชาวนา การเตรียมนำต้นกล้าที่แข็งแรงด้วยการดึงขึ้นมาจากดิน เมื่อนำไปปักดำในนา

ภาพที่ 9 ทำดิ่งกล้า

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 6 ทำดำนนา หมายถึง การเลียนแบบท่าดำนาของชาวนา ซึ่งจะนำกล้าที่ถอนแล้วไปปักดำในแปลงปักดำให้มีระยะห่างระหว่างกล้าแต่ละหลุม เพื่อให้ต้นกล้ามีความเจริญงอกงาม การดำนาชาวนาจะอุ้มมัดกล้าไว้ที่อก แยกเอากล้าข้าวออกด้วยมืออีกข้างหนึ่ง ใช้นิ้วโป้งกดรากข้าวลงไปในดินเพื่อให้กล้าตั้งต้นได้

ภาพที่ 10 ทำดำนนา

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 7 ท่าเกี่ยวข้าว หมายถึง การเลียนแบบท่าเกี่ยวข้าวของชาวนา เมื่อข้าวเริ่มออกรวงเหลืองพอที่จะเกี่ยวได้แล้ว หากข้าวสูงมากชาวนาจะใช้ไม้ไผ่ล่ายาว ๆ นาบข้าว ให้ข้าวล้มไปทางเดียวเพื่อง่ายต่อการเกี่ยว เมื่อนาบเสร็จก็จะเริ่มเกี่ยวข้าว โดยใช้เคียวเกี่ยวข้าวให้เป็นกำ

ภาพที่ 11 ท่าเกี่ยวข้าว

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 8 ท่าบูชาข้าว หมายถึง เป็นการแสดงความเคารพบูชาต่อพระแม่โพสพ เพื่อเป็นการระลึกถึงพระคุณของพระแม่โพสพ ซึ่งชาวนาเชื่อว่าเป็นวิญญาณแห่งข้าว คอยคุ้มครองดูแลอำนวยความสะดวกให้ข้าวไว้เป็นอาหารเลี้ยงผู้คน จะต้องประกอบพิธีทำขวัญ พระแม่โพสพ เพื่อให้ พระแม่โพสพพึงพอใจและบันดาลให้ข้าวออกรวงงอกงาม อุดมสมบูรณ์ และทำนาได้ผลมีข้าวกินตลอดปี

ภาพที่ 12 ท่าบูชาข้าว

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 9 ทำคุณข้าว เป็นการแสดงที่สื่อถึงลักษณะการนำข้าวมากองรวมกันของชาวบ้าน เพื่อเป็นกุศลส่งให้ในปีต่อไปจะได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นอีก ทำให้ชาวนามีความสุข ความสบายใจ มีกำลังใจในการประกอบอาชีพทำนา และยังมีความอึดอ้อมใจที่ได้สืบทอดประเพณีของบรรพบุรุษให้คงอยู่ตลอดไป

ภาพที่ 13 ทำคุณข้าว

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 10 ทำคุณลาน หมายถึง เป็นการแสดงที่สื่อถึงลักษณะการนำข้าวมากองรวมกันที่ลานวัดของชาวบ้านในหมู่บ้าน “ลาน” คือ สถานที่สำหรับนวดข้าว การนำข้าวที่นวดแล้วกองขึ้นให้สูง เป็นสัมพันธภาพที่ก่อให้เกิดความรัก ความเข้าใจ ความอบอุ่น พร้อมทั้งจะให้ความร่วมมือร่วมใจ ช่วยเหลือกันในการทำมาหากิน การปฏิบัติตามความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม จะช่วยส่งเสริมสัมพันธภาพภายในครอบครัวได้มากมาย

ภาพที่ 14 ทำคุณลาน

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ท่าที่ 11 ทำอีสานบ้านเฮา การแสดงถึงความสนุกสนาน เมื่อมีกองข้าวกองใหญ่ และความอุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลาในนามีข้าว แสดงถึงความเป็นอยู่ที่อุดมสมบูรณ์ของชาวอีสาน เป็นการขอบคุณพระแม่โพสพที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนนา และเป็นการสร้างความสมัครสมานสามัคคี ร่วมสนุกสนานที่ทุกคนเหนื่อยจากการทำนาและประสบความสำเร็จด้วยดี

ภาพที่ 15 ทำอีสานบ้านเฮา

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ภาพที่ 16 ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานจำนวนผู้แสดง 12 คน

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ประกอบการแสดง

ชาวไทยอีสานจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน และมีวัฒนธรรมในการทอผ้าที่สืบทอดกันมา ผู้หญิงในแถบนี้นิยมนุ่งผ้าถุงมัดหมี่ สวมเสื้อตามสมัยนิยม และชอบไว้ผมยาวเพื่อทำผมมวย หากไปวัดหรืองานพิธีต่าง ๆ จะมีผ้าสไบหมักสบู่ เพื่อความเรียบร้อยสวยงาม ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานเป็นการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านสร้างสรรค์โดยมีแรงบันดาลใจจากประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว ดังนั้นคณะผู้สร้างสรรค์จึงได้คิดรูปแบบเครื่องแต่งกายที่แสดงถึงสภาพเรียบร้อยของผู้หญิงในการไปวัด โดยสวมเสื้อลูกไม้สีน้ำตาลอ่อน สร้อยสีของข้าวที่อยู่ภายใน หมสไบสีทอง สร้อยสีของรวงข้าวและห่อหุ้มด้วยเปลือกข้าว นุ่งผ้าถุงลายมัดหมี่สีโทนน้ำตาลแดง สร้อยผืนดิน ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์ ใช้ดอกไม้พะยอม (ดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์) ประดับบนศีรษะที่เกล้ามวย รวมทั้งใส่เครื่องประดับต่างหู สร้อยคอ กำไล เข็มขัด สร้อยตัว และดอกไม้ติดอก เพื่อความสวยงามของผู้แสดง และอุปกรณ์ที่ใช้ในการแสดงคือ รวงข้าว

ภาพที่ 17 ลักษณะการแต่งกายฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง

ดนตรีที่ใช้ในการประกอบการแสดงฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน เป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน คือ วงโปงลาง ซึ่งประกอบด้วย โปงลาง พิณ เบส แคน โหวด กลองตุ้ม กลองหาง ฉาบใหญ่ และฉาบเล็ก

ลายสู่ขวัญข้าวคุณลาน เป็นลาย (เพลงหรือทำนองดนตรีพื้นบ้านอีสานมักตั้งชื่อลายเลียนแบบธรรมชาติด้วยวิธีการดำรงชีวิตของชาวอีสาน) ที่ประพันธ์ขึ้นโดยจินตนาการถึงวิถีชีวิตการประกอบอาชีพการทำนาของชาวนา ความงดงามของธรรมชาติและต้นข้าวที่ออกรวงอย่างสวยงาม นำไปสู่ประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวซึ่งเป็นประเพณีท้องถิ่นเพื่อระลึกถึงบุญคุณของพระแม่โพสพ และความสนุกสนานของหญิงสาวชาวอีสาน

ลักษณะของบทเพลงประกอบด้วยท่วงทำนองช้า ปานกลาง และรวดเร็ว ทำให้ได้อารมณ์อ่อนหวาน ความสุข และสนุกสนาน ผู้ประพันธ์ทำนองเพลง โดยนายชินตรรักษ์ ไชยสิทธิ์ นายอนุสรณ์ วรรณะ และนายอภิรักษ์ ภูสง่า ซึ่งเป็นคณะกรรมการศูนย์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์

ภาพที่ 18 วงดนตรีพื้นบ้านอีสาน (วงโปงลาง)

Note: From © Tussanee Siwaborwornwattana 19/08/2021

ผู้แสดง

การแสดงชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานใช้ผู้แสดงเป็นผู้หญิง จำนวน 12 คน เป็นการแสดงรำห่มมีการคัดเลือกผู้แสดงที่มีรูปร่างเหมาะสมใกล้เคียงกัน ในบางครั้งสามารถปรับใช้ผู้แสดงได้ตามความเหมาะสมตามโอกาสและสถานที่ เพื่อให้การแสดงมีความสวยงาม ความงามของการฟ้อนจึงอยู่ที่ความพร้อมเพรียงของจังหวะมือและเท้า การเว้นระยะและการแปรแถวของผู้แสดงทุกคน

โอกาสที่ใช้ในการแสดง

ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานสามารถแสดงในงานรื่นเริงต่าง ๆ ได้ตามความเหมาะสม และปัจจุบันการแสดงชุดนี้ได้รับการยอมรับให้เป็นการแสดงในงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวของเทศบาลตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ อีกทั้งโรงเรียนต่าง ๆ ก็ได้้นำการแสดงชุดนี้ไปทำการสอนให้กับนักเรียนเพื่อเป็นการต่อยอดผลงานการสร้างสรรค์ชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานให้เผยแพร่กว้างขวางยิ่งขึ้น

รูปแบบการแสดง

คณะผู้สร้างสรรค์ได้ออกแบบทำรำชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานขึ้นใหม่ตามความคิดสร้างสรรค์ ทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ ทฤษฎีการสร้างสรรค์งาน ทฤษฎีการออกแบบเครื่องแต่งกาย และแนวคิดสำหรับการสร้างสรรค์ทำนองเพลง นำมาประดิษฐ์ให้สอดคล้องกับทำนองเพลงที่ได้ประพันธ์ขึ้นใหม่ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและสวยงามตามแนวคิดของผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทยที่ว่า การประดิษฐ์ทำรำนานาฏศิลป์พื้นบ้านต้องศึกษาทำรำที่เป็นแม่ท่าหลักของแม่ท่าอีสาน แล้วนำมาประดิษฐ์ลีลาเชื่อมทำรำให้ครอบคลุมตามความหมายของเนื้อหาการฟ้อนนั้น ๆ คัดเลือกแม่ท่าหลักมาใช้ให้เหมาะสม ซึ่งท่าฟ้อนของภาคอีสานนั้นมีความเป็นอิสระสูง ไม่มีข้อจำกัดตายตัว ทั้งมือและเท้าส่วนใหญ่ท่าฟ้อนมีต้นแบบมาจากท่าทางหรืออิริยาบถตามธรรมชาติและมีท่าพื้นฐานที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับผู้ประดิษฐ์ทำรำ จะตั้งชื่อว่าเป็นท่าอะไร (Wongprasert, 1989, p. 25)

รูปแบบการแสดงชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน มีลักษณะการแสดงที่สื่อให้เห็นการบวงสรวงบูชาต่อพระแม่โพสพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยดูแลต้นข้าวให้เจริญงอกงาม และวิถีชีวิตการทำงานของคนอีสาน ในประเพณีบุญคุณลานเป็นสัมพันธภาพที่ก่อให้เกิดความรักความเข้าใจ ความอบอุ่น พร้อมทั้งจะให้ความร่วมมือร่วมใจช่วยเหลือกันในการทำมาหากิน การปฏิบัติตามความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรม จะช่วยส่งเสริมสัมพันธภาพภายในครอบครัวได้มากมาย ซึ่งแบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วงดังนี้

ช่วงที่ 1 การแสดงของกระบวนทำรำที่ต้องการสื่อให้ผู้ชมได้เห็นและเข้าใจถึงการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อ เรื่องการขอฟ้าขอฝนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้มีกำลังใจที่ได้กระทำในสิ่งที่ตนเชื่อถือ และเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ประกอบด้วยท่ารำต่าง ๆ ดังนี้ ท่าเตรียมตัว ท่าขอขมาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และท่าขอฟ้าขอฝน

ช่วงที่ 2 การแสดงของกระบวนทำรำที่สื่อให้เห็นวิถีชีวิตการทำงานของคนอีสาน เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวนาให้รู้ว่าการทำนาปลูกข้าวของตนนั้นจะไม่สูญเปล่า เนื่องจากพระแม่โพสพเป็นผู้ดูแลประกอบด้วยท่ารำต่าง ๆ ดังนี้ ท่าหว่านข้าว ท่าดึงกล้า ท่าดำนา และท่าเกี่ยวข้าว

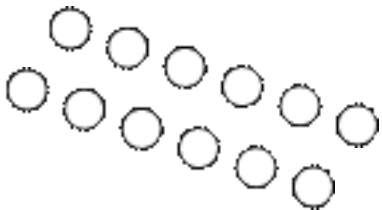
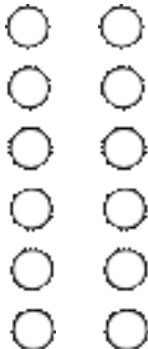
ช่วงที่ 3 การแสดงของกระบวนทำรำที่สื่อให้เห็นถึงกรรมวิธีการนำเอารวงข้าวมาบูชาในประเพณีบุญคุณลาน ปราสาทรวงข้าว เมื่อเสร็จแล้วก็แสดงถึงความสนุกสนานของหญิงสาว เป็นการขอบคุณพระแม่โพสพที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนนา และเป็นการสร้างความสมัครสมานสามัคคี ร่วมสนุกสนานที่ทุกคนหนี้อย่างจากการทำนา และประสบความสำเร็จด้วยดี ประกอบด้วยท่ารำต่าง ๆ ดังนี้ ท่าบูชาข้าว ท่าคุณข้าว ท่าคุณลาน และท่าอีสานบ้านเฮา

รูปแบบการแปรแถว

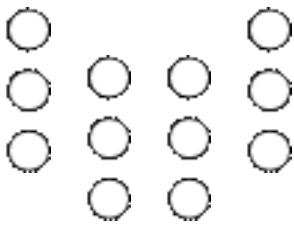
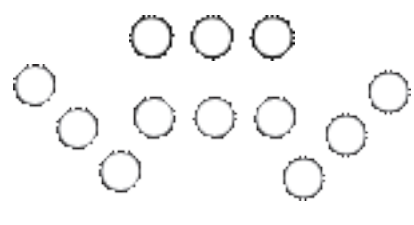
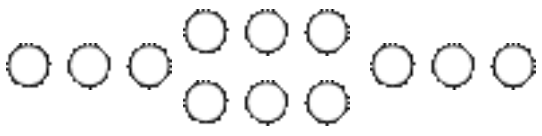
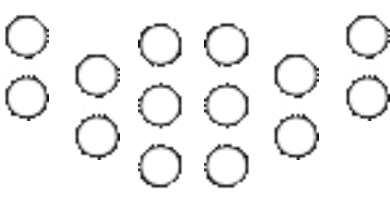
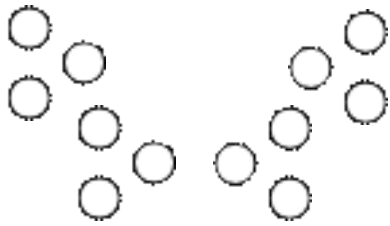
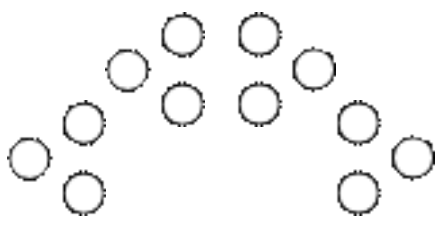
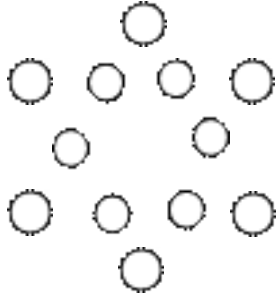
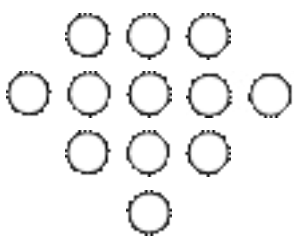
การสร้างสรรค์รูปแบบการแปรแถวฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณหลาน ที่ใช้ประกอบการแสดง มี 3 ลักษณะ คือ

1. การใช้ทิศทางของผู้แสดงทั้ง 12 คน มีการใช้ทิศทางที่เป็นไปในทางเดียวกันทั้งหมด และการใช้ทิศทางที่แตกต่างในช่วงเวลาเดียวกัน
2. การเคลื่อนไหวของผู้แสดงบนเวที มีการใช้ลักษณะเส้นต่าง ๆ ในการเคลื่อนไหว ได้แก่ การเคลื่อนไหวในลักษณะเส้นตรงแนวเฉียง เส้นโค้งวงกลม เส้นโค้งวงกว้าง เส้นตรงแนวตั้ง และเส้นตรงแนวนอน
3. รูปแบบแถวมีลักษณะการแปรแถวแบบพื้นฐานทางนาฏศิลป์ไทย มีทั้งหมด 14 แบบ ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงรูปแบบแถวมีลักษณะการแปรแถวแบบพื้นฐานทางนาฏศิลป์ไทย

รูปแบบแถวที่ 1	รูปแบบแถวที่ 2
การแปรแถวแบบแถวเฉียง 	การแปรแถวแบบหน้ากระดานสองสับหว่าง
รูปแบบแถวที่ 3	รูปแบบแถวที่ 4
การแปรแถวแบบแถวตอนสองแถว 	การแปรแถวแบบแถวตอนสองแถวเดินสวนกัน

ตารางที่ 1 แสดงรูปแบบแถวมีลักษณะการแปรแถวแบบพื้นฐานทางนาฏศิลป์ไทย (ต่อ)

รูปแบบแถวที่ 5	รูปแบบแถวที่ 6
การแปรแถวแบบแถวตอนสี่แถว 	การแปรแถวแบบแถวเฉียงผสมแถวหน้ากระดาน
รูปแบบแถวที่ 7	รูปแบบแถวที่ 8
การแปรแถวแบบแถวหน้ากระดานหลายแถว 	การแปรแถวแบบหน้ากระดานผสมแถวเฉียง
รูปแบบแถวที่ 9	รูปแบบแถวที่ 10
การแปรแถวแบบแถวตอนสองแถว 	การแปรแถวแบบแถวตอนสองแถวเดินสวนกัน
รูปแบบแถวที่ 11	รูปแบบแถวที่ 12
การแปรแถวแบบแถวตอนสี่แถว 	การแปรแถวแบบแถวเฉียงผสมแถวหน้ากระดาน
รูปแบบแถวที่ 13	รูปแบบแถวที่ 14
การแปรแถวแบบหน้ากระดานแถวเดียว 	การแปรแถวแบบตั้งขั้วแถวหน้ากระดาน

สรุปและอภิปรายผล

ประเพณีบุญคุณลานสู่ขวัญข้าว ถือเป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากความร่วมแรงร่วมใจ ความศรัทธา และพลังสามัคคีของชาวบ้านตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ โดย ปราสาทรวงข้าว ถูกสร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีบุญคุณลานตามฮีตสิบสองของชาวอีสานที่จะมีขึ้นหลังฤดูการเก็บเกี่ยว เพื่อระลึกถึงบุญคุณของพระแม่โพสพและเพื่อสืบสานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น โดยทำการคัดเลือกรวงข้าวที่มีความสมบูรณ์มาประดับตกแต่งเป็นปราสาทรวงข้าวขนาดใหญ่ที่ประดับและงดงาม ซึ่งเริ่มสร้างในปี พ.ศ. 2537 เมื่อถึงช่วงเวลาประกอบพิธีบุญคุณลานชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนวดข้าวไม่เสร็จ จึงนำมัดข้าวที่ยังไม่แยกเมล็ดข้าวออกจากฟางมาถวายเป็นวัตถุมงคลเกิดเป็นแนวคิดในการนำมัดรวงข้าวมาสร้างเป็นปราสาทข้าว และพัฒนารูปแบบมาจนมีขนาดใหญ่สวยงามอลังการเช่นปัจจุบัน

นาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ ชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน สร้างสรรค์ขึ้นด้วยกระบวนการนาฏยประดิษฐ์โดยคำนึงถึงการนำเสนอแนวคิด การคัดเลือกนักแสดง การออกแบบดนตรีประกอบการแสดง การออกแบบเครื่องแต่งกายและทรงผม การออกแบบรูปแบบแถว การออกแบบอุปกรณ์ประกอบการแสดง โดยผสมผสานจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิม สำหรับขั้นตอนในการบูชาพระ แม่โพสพ และการทำนา ตลอดจนการนำไปใช้ประกอบการรำในงานประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าวให้เกิดความสวยงาม รวมทั้งการสื่อสารเรื่องราวและอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ วิถีชีวิต จากการศึกษาแนวคิดกระบวนการสร้างสรรค์ทางดานนาฏศิลป์พื้นเมืองแล้วนั้น พบว่านาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ ชุดฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน ได้แนวคิดในการสร้างสรรค์ ดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลและลงพื้นที่เก็บข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องที่ต้องการนำมาสร้างสรรค์การแสดง
2. เลือกรูปแบบและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาสร้างสรรค์ในรูปแบบการแสดง
3. ออกแบบองค์ประกอบการแสดง ได้แก่ คัดเลือกผู้แสดง ดนตรี ทำรำ เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ ประกอบการแสดง และกระบวนการแปรแถวบนเวที
4. ทดลองการแสดง อย่างน้อย 3-5 ครั้ง พร้อมกับการปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำก่อนเผยแพร่ โดยผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการสร้างสรรค์การแสดง
5. เผยแพร่ผลงานการแสดงสร้างสรรค์ และจัดทำรูปเล่ม

ผู้สร้างสรรค์นำประเพณีบุญคุณลานปราสาทรวงข้าว จังหวัดกาฬสินธุ์มาสร้างสรรค์เป็นการแสดงทางดานนาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ โดยนำเอกลักษณ์ลักษณะในการไปวัดหรืองานในพิธีต่าง ๆ ของชาวอีสานมาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบเครื่องแต่งกาย ทำให้ได้เครื่องแต่งกายที่มีความสวยงาม เช่น เสื้อลูกไม้สีน้ำตาลอ่อน สีส้มถึงสีของข้าวที่อยู่ภายใน ห่มสไบสีทอง สีส้มถึงสีของรวงข้าวและและห่อหุ้มด้วยเปลือกข้าว นุ่งผ้าถุงลายมัดหมี่สีโท

น้ำตาลแดง สีส้มถึงผืนดิน ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์ ใช้ดอกไม้พะยอม (ดอกไม้ประจำจังหวัด กาฬสินธุ์) ประดับบนศีรษะที่เกล้ามวย รวมทั้งใส่เครื่องประดับต่างหู สร้อยคอ กำไล เข็มขัด สร้อยตัว และดอกไม้ติดอก เพื่อความสวยงามของผู้แสดง ซึ่งการออกแบบหรือการสร้างสรรค์เสื้อผ้าสำหรับการแสดง สอดคล้องกับ ทฤษฎีการออกแบบเครื่องแต่งกายของ นวลจิตต์ เรื่องศรีใส ที่ว่า การออกแบบเครื่องแต่งกายเกิดจากการเลียนแบบธรรมชาติ การนำลวดลายหรือเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นมาออกแบบ เพื่อให้เกิดเป็นชิ้นงานที่มีความแปลกใหม่ถือเป็นหลักการออกแบบเช่นกัน (Ruangsrisai, 2002, p. 15)

การออกแบบท่ารำ คณะผู้สร้างสรรค์นำทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดรูปแบบนาฏศิลป์ของการสร้างสรรค์งาน มากำหนดให้เป็นการผสมผสานหลายนาฏยจารีต คือ นาฏยศิลป์ไทย และนาฏศิลป์พื้นเมืองเพื่อบ่งเน้นให้การแสดงแปลกตา การฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานั้นมีเอกลักษณ์ในการฟ้อนในแบบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนอีสาน ท่ารำที่เป็นแบบแผนมีไม่มากนัก (Wirunrak, 2004, p. 225 - 234) ผู้สร้างสรรค์จึงนำท่ารำที่ปรากฏในแม่บทอีสาน ผสมผสานกับท่ารำในนาฏศิลป์ไทย สอดคล้องกับอมรา กล้าเจริญ ที่กล่าวว่า การฟ้อนรำเกิดจากการที่มนุษย์ดัดแปลงท่าทางมาจากธรรมชาติ และการบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการฟ้อนรำ (Klamcharoen, 1988, p. 33)

การใช้พื้นที่และการแปรแถวในการแสดง กำหนดให้แถวในแต่ละช่วงช่วง มีระยะห่างที่เท่ากันในการแสดง เพื่อสร้างความสมดุลและความเป็นระเบียบในการมองเห็น ช่วยให้การแปรแถวดูสวยงาม ประสานกันอย่างกลมกลืน และยังทำให้ผู้ชมสามารถจับจังหวะการเคลื่อนไหวของนักแสดงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยให้การใช้พื้นที่เวทีเกิดประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องราวของประเพณีสู่ขวัญข้าว โดยมีการแปรแถวทั้งหมด 14 แบบ การแปรแถวแบบตั้งขั้ว และการแปรแถวหลายรูปแบบในแถวเดียวกัน โดยใช้การเคลื่อนไหวในลักษณะเส้นตรง แนวเฉียง เส้นโค้งวงกลม เส้นโค้งวงกว้าง เส้นตรงแนวตั้ง และเส้นตรงแนวนอน สอดคล้องกับ ประทีน พวงสำลี ซึ่งกล่าวถึงลักษณะการแปรแถวว่า เป็นกลวิธีที่จะทำให้แถวเปลี่ยนแปลงเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ สาเหตุของการแปรแถวเพื่อเปลี่ยนอิริยาบถ ทำให้ผู้ชมไม่รู้สึกรำเบื่อหน่ายและชวนติดตามตลอดชุดการแสดง (Phuangsamlee, 1971, p. 53) ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลานั้น เป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน ประกอบไปด้วย โปงลาง กลองตุ้ม กลองยาว พิณ เบส แคน โหวด ฉาบใหญ่ และฉาบเล็ก สอดคล้องกับ นพดล ศรีสว่าง ที่กล่าวว่า ทำนองเพลงพื้นบ้านสื่อถึงความเป็นดนตรีพื้นเมืองของอีสานชัดเจน เนื่องจากมีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความเรียบง่าย อันแสดงถึงความเป็นพื้นเมืองอย่างแท้จริง และเสริมให้เพลงมีอารมณ์ร่วมไปกับแต่ละช่วงของการแสดง (Srisawang, 2007, p. 40) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างดนตรีประกอบการแสดงในทฤษฎีนาฏยประดิษฐ์ที่ว่า เพลงถือเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับการแสดงทางด้านนาฏศิลป์ เพราะดนตรีสามารถช่วยให้การแสดงสมบูรณ์แบบมากขึ้นและช่วยส่งอารมณ์ของการแสดงไปยังผู้ชมได้เป็นอย่างดี รวมถึงการแต่งเพลงใหม่สำหรับการแสดงนั้น ๆ จะทำให้การแสดง และเพลงสื่ออารมณ์และความหมายได้ดีกว่าการใช้เพลงเก่า โดยเพลงที่นำมาใช้ฟ้อนจะต้องมีเอกภาพ ความกลมกลืน และความยาวที่พอเหมาะ ฯลฯ (Wirunrak, 2004, p. 135 - 153)

สำหรับอุปกรณ์ประกอบการแสดง ผู้สร้างสรรค์ได้นำรวงข้าวประดิษฐ์ มาเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อถึง พระแม่โพสพ เพื่อความสวยงามเหมาะสมกับการแสดง ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการสร้างสรรคงานทางศิลปะของ อาร์ สุธิพันธุ์ ที่กล่าวว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นกระบวนการทางสมองที่ต้องการหาสิ่งแปลกใหม่หรือสร้างความแตกต่างจากสิ่งเดิมที่มีอยู่ให้ดีขึ้น ซึ่งการคัดเลือกนักแสดงจะพิจารณาจากพื้นฐานการฟ้อนรำ สามารถฟ้อนรำพื้นเมืองอีสานได้ มีรูปร่างและส่วนสูงของนักแสดงจะคัดเลือกนักแสดงเพศหญิงที่มีส่วนสูงเท่ากัน และรูปร่างภายนอกมีลักษณะคล้ายคลึงกัน มีการสื่ออารมณ์ในการแสดง ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ของนักแสดง และปฏิภาณไหวพริบในการแสดง (Sutipan, 1989, 108 - 109) สอดคล้องกับ ฉันทนา เอี่ยมสกุล กล่าวว่า ผู้ออกแบบทำรำนาฏศิลป์สร้างสรรค์จะต้องเป็นผู้ที่ศึกษาความรู้เกี่ยวกับรูปร่างโครงหน้าให้เหมาะสมกับการแสดงแต่ละประเภทให้มีความใกล้เคียงกับหลักฐานมากที่สุด รูปร่างของผู้แสดงควรจะมีสัดส่วนความสูงเสมอกันเพื่อความสวยงามและสะดวกในการแปรแถว (Iamsakul, 2014, p. 85)

ข้อเสนอแนะ

1. นาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน ช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดกาฬสินธุ์ ในวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรม ของเทศบาลตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์
2. นาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ฟ้อนสู่ขวัญข้าวคุณลาน ได้เป็นผลงานวิจัยสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่สามารถนำไปถ่ายทอดให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และการจัดการแสดง เพื่อให้เยาวชนได้ตระหนักถึงคุณค่าในศาสตร์ทางด้านนาฏศิลป์และส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ เพื่อสืบสานด้านนาฏศิลป์ และนำไปสู่การอนุรักษ์ที่ยั่งยืน
3. จังหวัดกาฬสินธุ์ยังคงเอกลักษณ์ทางขนบธรรมเนียม และประเพณี วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ควรจะมีการศึกษาประเพณี พิธีกรรมอื่น แล้วนำมาประดิษฐ์เป็นนาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดอัตลักษณ์ และใช้ในการประชาสัมพันธ์จังหวัดต่อไป

References

- Buapim, S. (1995). *KānSadāṅgPhūnbān [Thai heritage]*. Bangkok: O.S. Printing House.
- Kamsanok, P. Kalasin, (2022, June 21). Interview.
- Klamcharoen, A. (1988). *Sunthariya Nāttasin [Aesthetics of Dramatic Arts]*. Bangkok: O.A Printing House.
- Iamsakul, C. (2014). *SinlapaKān 'ōkbāpThāRam [The art of dancing design]*. Bangkok: Publishing House O Coppe Center.
- Moonsri, P. (2018, February 21). *Khon performance* [Photograph].
- Phuangsamlee, P. (1971). *Lak Nāttasin [Master of Dramatic Arts]*. Phra Nakhon: Thai Mit Karn Printing Press.
- Ruangsisai, N. (2002). *Kān 'ōkbāp Sing Thō [Textile Design]*. Bangkok: Department of Industrial Promotion.
- Samranwong P. Kalasin. (2022, June 20). Interview.
- Sonutha P. Kalasin. (2022, July 21). Interview.
- Srisawang, N. (2007). *Rāṅgān Kānchai Khūmū Pradit Sāṅg Yāṅphārā PrakōpKān rīankānsōn Klumsāra Kānrīanrū SinlapaSāraNāttasin ChanMatthayommasuksā PīThīSām Chut Sāṅg yāṅphārā [Report on the use of a manual for the invention of rubber nursery for teaching and learning the subject group for learning the arts of dramatic arts Grade 3, Soeng yangphara]*. Office Loei Education Area 1.
- Sutipan, A. (1989). *Manut Kap Čhantanākān [Human with imagination]*. Bangkok: Sangsilpa.
- Thammawat, J. (1983). *Fōn 'Īsān. [Faun Isan]*. Bangkok: Arun.

- Wangruamklang, K., KaewBuddha, A.,..., and Niphakorn, S. (2000). *Fṛṇ Klṇṅ Tum Mṛadok Thāṅ Watthanatham Phūn Bān 'Īsān*. [Drum tambourine heritage waylsan folk culture] [Thesis]. Bunditpatanasilpa Institute.
- Wirunrak, S. (2004). *Lak Kān Sadāṅg Nāttayasin Parithat* [Principle of Performing arts]. Bangkok: Chulalongkorn.
- Wongprasert, C. (1989). *Sinlapa Kān Fṛṇ Phāk 'Īsān* [The Art of Dancing In The North-eastern Region]. Mahasarakham: Srinakharinwirot University.